

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 82-90.

УДК 347.96(477)

ПРО ФОРМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ УКРАЇНИ

Лоджук М. Т.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Досліджено види правових послуг, які надаються юридичними клініками при вищих навчальних закладах України юридичного профілю малозабезпеченим верствам населення, здійснено аналіз системи наукових поглядів та розробок з цієї проблематики. Виділено основні форми правової допомоги в юридичних клініках України, проведено їх загальнотеоретичну характеристику. Зроблено висновок про необхідність створення в Україні такої системи надання безоплатної правової допомоги, де вагоме місце посідатимуть юридичні клініки.

Ключові слова: правова допомога, безоплатна первинна і вторинна правова допомога, форми правової допомоги, правові послуги, види правових послуг, юридична клініка.

Вступ. Останніми роками юридичні клініки при вищих навчальних закладах України юридичного профілю стали надавати значний обсяг безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Не маючи за мету повністю замінити собою державну систему надання безоплатної правової допомоги, юридичні клініки надають правові послуги із самого широкого кола питань, заповнюючи при цьому вакуум, створений діючим законодавством в цій сфері та практикою його застосування.

За даними всеукраїнської громадської організації «Асоціація юридичних клінік України» на сьогодні в нашій державі функціонують понад 50 юридичних клінік, які беруть активну участь в забезпеченні доступу малозабезпечених верств населення нашої держави до безоплатної правової допомоги [1]. Лише за останній календарний рік члени асоціації надали більше 10 тисяч усних та письмових юридичних консультацій відвідувачам юридичних клінік, склали близько 4 тисяч різноманітних документів правового характеру, провели сотню правоосвітніх лекцій та уроків зі шкільною молоддю в усіх регіонах України.

Зокрема, тільки за I півріччя 2013 року в діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» в статусі консультантів та помічників консультантів взяло участь 263 студента та аспіранта університету. За вказаний період часу юридичною клінікою було надано безоплатну правову допомогу понад тисячі громадянам, які звернулися за отриманням юридичної консультації, а також підготовлено відвідувачам більше п'ятиста процесуальних та інших документів правового характеру. Такі показники діяльності тільки однієї юридичної клініки свідчать про високий рівень довіри до них зі сторони громадян.

Разом з тим на законодавчому рівні юридичні клініки в нашій державі знаходяться поза сферою правового регулювання, що не сприяє їх належній діяльності. Саме тому та з метою наділення юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю статусом суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також спрощення процедури та зменшення фінансових затрат для малозабезпечених верств населення нашої держави під час реалізації ними права на представника в судовому засіданні, народними депутатами України С.В. Ківаловим, Ю.Р. Мірошниченком та П.В. Мельником було підготовлено відповідний законопроект (реєстр. № 0926 від 12.12.2012 року), який на теперішній час знаходиться на розгляді Верховної Ради України у другому читанні [2].

Значний внесок в розробку проблем правової допомоги в юридичних клінік у своїх працях досліджували такі вітчизняні вчені, як: Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, А. О. Галай, В. А. Єлов, Ю. І. Матвєєва, С. І. Молібог, Ю. М. Савелова, О. Л. Соколенко, І. І. Сенчак, М. В. Удод, В. П. Янишен та ін.

Метою цієї статті є дослідження видів (форм) правової допомоги, які надаються юридичними клініками при вищих навчальних закладах України юридичного профілю малозабезпеченим верствам населення, проведення їх загальнотеоретичної характеристики, а також здійснення аналізу системи наукових поглядів та розробок з цієї проблематики.

Викладення основного матеріалу. Становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави висуває на перший план проблему забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Реалізацію закріпленого в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність прав і свобод людини та громадянина неможливо уявити без наявності ефективної системи загальних та спеціально-юридичних гарантій, які забезпечують права і свободи.

1. ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ

Правова допомога виступає одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Об'єктивні труднощі пересічного громадянина, який не володіє спеціальними юридичними знаннями та навичками, щоб ефективно використовувати правові засоби для реалізації та захисту своїх інтересів, породжують необхідність в допомозі юриста-професіонала.

Особливе значення правової допомоги в сучасних умовах викликане факторами як позитивного, так і негативного характеру, серед яких: 1) зростання ролі права в суспільних відносинах, юридичних механізмів задоволення суб'єктами різних економічних, політичних, духовних та інших інтересів; 2) недостатній рівень розвитку правової свідомості та правової культури громадян, який не дозволяє їм використовувати елементарні правові засоби для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів; 3) недостатньо ефективна робота правоохоронної та судової систем, коли без професійного правового сприяння громадяни не можуть відстояти свої права, свободи та законні інтереси, захиститися від свавілля зі сторони органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому необхідне підвищення доступності правової допомоги для населення, удосконалення її якості, своєчасності та інших умов ефективності [3, с. 3].

Правова (юридична) допомога – це допомога, яка надається в результаті здійснення професійної діяльності юриста, основною ціллю якої є необхідне сприяння в попередженні порушень прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, усунення чи зменшення несприятливих наслідків такого порушення, відновлення належного становища суб'єкта права. Правова допомога передбачає наявність двох суб'єктів: суб'єкта отримання правової допомоги (особи, яка нездатна самотійно реалізовувати свої права, свободи та законні інтереси) та суб'єкта надання правової допомоги (в організаційно-структурному плані являє собою систему організацій та осіб, утворених та функціонуючих в установленому порядку, які здійснюють цей вид діяльності) [4, с. 69].

Під кваліфікованою правовою допомогою слід розуміти діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями в галузі права, з надання якісних правових послуг. Кваліфікованій юридичній допомозі властиві наступні ознаки: 1) це завжди діяльність з надання юридичних послуг; 2) надається лише окремим колом суб'єктів, які мають вищу юридичну освіту, володіють необхідним рівнем професіоналізму, досвіду, мають особливий статус, ліцензію і т.п., а також відповідають кваліфікаційним вимогам; 3) пропонує не лише надання юридичних послуг кваліфікованим спеціалістом, а саме якісної правової допомоги [5, с. 24].

Згідно з положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а правові послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації [6].

В свою чергу, поняття «послуги» вживається у багатьох нормативно-правових актах. Так, Закон України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Закон України «Про соціальні послуги» використовує поняття «юридичні послуги» як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо). У Національному класифікаторі України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010» послуга розглядається як результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва; момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві. У Інструкції про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм послугою названо трудову діяльність, результати якої виражаються в корисному ефекті, особливій споживчій вартості. Особливістю по-

слуги є збіг у часі та просторі процесів виробництва, реалізації та споживання її споживчої вартості [7, с. 73].

2. ПРАВОВІ ПОСЛУГИ В ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ УКРАЇНИ

За результатами аналізу діяльності юридичних клінік України, їхніх статистичних даних та відповідної літератури Н. С. Дубчак виділяє п'ять основних правових послуг, які надаються юридичними клініками при здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; 2) складання документів непроцесуального характеру; 3) складання документів процесуального характеру; 4) процесуальне та непроцесуальне представництво; 5) правоосвітня робота [7, с. 77].

Погоджуючись в певній мірі із такою класифікацією основних правових послуг безоплатної правової допомоги, які надаються юридичними клініками, хочемо відзначити «штучний» характер їх поділу, зумовлений законодавчим регулюванням видів правової допомоги в Законі України «Про безоплатну правову допомогу».

3. ФОРМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЮРИДИЧНІЙ КЛІНІЦІ

В той же час загальна теорія права використовує поняття «форми правової допомоги» як певним чином організований та самодостатній вид діяльності суб'єктів надання правової допомоги, який характеризується специфікою завдань, особливістю предмету та змістом діяльності цих суб'єктів (дій, засобів, методів та технологій їх здійснення).

Досвід діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» дає можливість виділити наступні форми правової допомоги в юридичних клініках України, а саме: 1) правове інформування; 2) правове консультування; 3) складання правових документів; 4) правове представництво; 5) правове навчання.

3.1. Правове інформування в юридичній клініці

Правове інформування – це передача особі повної, достовірної, адресної та доступної правової інформації щодо проблемної правової ситуації. Як форма правової допомоги, характеризується такими ознаками: завдання – заповнення дефіциту правової інформації, усунення існуючих в особи сумнівів; предмет – правова свідомість адресата правової допомоги, в якому відбуваються зміни у вигляді набуття знань про права та обов'язки, способи їх реалізації та захисту, необхідних для подолання проблемної правової ситуації; зміст – процес передачі суб'єктом надання суб'єкту отримання правової інформації, яка володіє властивостями: достовірності, повноти, конкретності, адресності та доступності (адаптованості для сприйняття суб'єктом отримання правової допомоги). Правове інформування обов'язково передбачає «переклад» правової інформації з «юридичної мови» на мову, яка зрозуміла непрофесіоналу – суб'єкту отримання правової допомоги.

Правове інформування в юридичній клініці передбачає надання студентами-консультантами за зверненням відвідувачів юридичної клініки інформації у формі усних та письмових довідок щодо порядку застосування норм законодавства України для вирішення конкретних порушених відвідувачами питань. Письмова довідка щодо положень законодавства складається на бланку юридичної клініки з обов'язковим зазна-

ченням юридичної адреси та номера телефону юридичної клініки, особи її виконавця з числа студентів-консультантів юридичної клініки, а також підписується завідувачем юридичної клініки із прикладенням відбитку печатки такої клініки (за наявності).

3.2. Правове консультування в юридичній клініці

Правове консультування – це процес взаємодії суб'єкта надання та суб'єкта отримання правової допомоги щодо проблемної правової ситуації з метою виявлення можливих правових шляхів її вирішення та їх наслідків, з'ясування шляхів та способів реалізації вибраного рішення. Як форма правової допомоги, характеризується такими ознаками: 1) завдання – роз'яснення суб'єкту отримання правової допомоги всіх можливих варіантів вирішення проблемної правової ситуації, правових наслідків кожного з них, рекомендація найбільш оптимального варіанту вирішення та визначення стратегії та тактики юридичних дій з його реалізації. Результатом правового консультування повинно бути повне, конкретне уявлення суб'єкта отримання правової допомоги про свою майбутню правову діяльність в проблемній ситуації (які конкретно юридичні дії необхідно здійснити, які засоби для цього необхідно і т.п.). Правове консультування є «керівництвом до правової діяльності» суб'єкта отримання правової допомоги; предмет – правове усвідомлення суб'єкта отримання правової допомоги; зміст – процес руху правової інформації від суб'єкта надання до суб'єкта отримання правової допомоги. Проте правове консультування відрізняється від правового інформування строго індивідуальним характером, максимальним ступенем адресності та обов'язковою присутністю рекомендації, поради про найбільш оптимальний спосіб подолання індивідуальної проблемної правової ситуації.

Правове консультування в юридичній клініці передбачає надання студентами-консультантами порад відвідувачам юридичної клініки щодо використання передбачених законодавством прав і свобод для досягнення необхідного результату.

3.3. Складання правових документів в юридичній клініці

Складання правових документів – це створення та надання суб'єкту отримання правової інформації, матеріалізованої на відповідному носію (як правило, паперовому), оформленої у відповідності з правовими вимогами та направленої на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків суб'єкта отримання правової допомоги в проблемній правовій ситуації. Завдання – надати в розпорядження (самостійне виконання) суб'єкту отримання правової допомоги для запобігання та (або) подолання конкретної проблемної правової ситуації особливого засобу здійснення його правової діяльності – правового (юридичного) документу; предмет – правова діяльність суб'єкта отримання правової допомоги, оскільки юридичний документ є засобом її здійснення; зміст – сам процес створення та надання суб'єкту отримання правової допомоги юридичного документу. Юридичний документ, який надається суб'єкту отримання правової допомоги, характеризується: 1) відсутністю владного змісту; 2) законністю змісту; 3) орієнтованістю на максимальне врахування інтересів та цілей суб'єкта отримання, задля реалізації яких документ створюється; 4) відповідністю правилам юридичної техніки. Складання правових документів доволі часто супроводжується правовим консультуванням з приводу порядку їх використання.

Складання правових документів в юридичній клініці передбачає підготовку студентами-консультантами для відвідувачів юридичної клініки заяв, клопотання, скарг,

запитів на інформацію та інших документів процесуального характеру (позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, клопотань тощо) з дотриманням визначених законодавством України вимог до форми та змісту відповідного документа (в першу чергу, законів України «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» та процесуальних кодексів).

3.4. Правове представництво в юридичній клініці

Правове представництво – це здійснення суб'єктом надання правової допомоги дій з набуття та реалізації прав та обов'язків суб'єкта отримання, направлене на подолання проблемної правової ситуації. При здійсненні правового представництва суб'єкт надання правової допомоги може діяти як від імені суб'єкта отримання, так і від свого імені в інтересах суб'єкта отримання.

Правове представництво в юридичній клініці може здійснюватися студентами-консультантами в органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами та в судах. Здійснення представництва інтересів відвідувачів юридичної клініки в органах державної влади та місцевого самоврядування перед іншими особами передбачає подання та вимагання студентами-консультантами документів, проведення консультацій, участь у розгляді документів відвідувачів з метою представництва та захисту прав, свобод та законних інтересів. Здійснення представництва інтересів відвідувачів юридичної клініки у суді передбачає здійснення студентами-консультантами процесуальної діяльності з захисту прав відвідувачів юридичної клініки як учасників судового процесу (позивачів, відповідачів, третіх осіб, свідків в цивільних та адміністративних справах тощо).

3.5. Правове навчання в юридичній клініці

Правове навчання – це вплив на правову свідомість особистості з метою формування правових знань, вмінь та навичок для самостійного розпізнання ним життєвої ситуації (реальної чи умовної) як правової, її самостійного запобігання та (або) подолання. Правова освіта являє собою прагматичний аспект правового розвитку особистості, навчальну сторону правової освіти – організований, цілеспрямований процес взаємодії того, хто навчає, та того, кого навчають, щодо формування в останнього правових знань, умінь та навичок правової діяльності. Правове навчання переслідує утилітарну, практичну ціль – самостійне запобігання та (або) подолання правовими засобами тої чи іншої проблемної правової ситуації суб'єктом отримання правової допомоги та сконцентровує увагу на формуванні та розвитку інтелектуальних (раціональних) компонентів правової свідомості.

Ознаками правового навчання, які обумовлюють її виділення як самостійної форми правової допомоги є: об'єкт – проблемні правові ситуації, які виникають в свідомості суб'єкта отримання правової допомоги (не існують на момент звернення, але можливі в майбутньому). На відміну від правового консультування, при правовому навчанні суб'єкт надання правової допомоги працює не з конкретною проблемною правовою ситуацією, а з визначеним типом проблемних правових ситуацій, через що обумовлюється менша ступінь адресності. Правове навчання не може охопити усю багатогранність проблемних правових ситуацій, а тому необхідно виділити основні, поширені, повторювані в повсякденному житті та найбільш значимі проблемні правові ситуації. Зміст правового навчання являє собою процес формування

правових знань, умінь та навичок діяльності в типових проблемних правових ситуаціях. Завдання правового навчання вбачається в тому, щоб шляхом набуття правових знань, умінь та навичок сформувати в суб'єкта отримання правової допомоги здатність самостійно та своєчасно: 1) розпізнати реальну проблемну життєву ситуацію як правову чи передбачати можливість її виникнення в майбутньому; 2) вжити необхідні заходи запобігання чи створити умови для ефективного її подолання в майбутньому (наприклад, закріпити докази); 3) усвідомити необхідність звернення за іншими видами правової допомоги. Правове навчання має яскраво виражений профілактичний характер, оскільки направлене на запобігання проблемних правових ситуацій; її предметом виступає правосвідомість суб'єкта отримання правової допомоги.

Правове навчання (освіта) в юридичній клініці передбачає здійснення студентами-клініцистами комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов формування правової культури населення, набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків (наприклад, практичне право («Street Law»), тематична рубрика в засобах масової інформації, розробка та поширення серед населення інформаційних бюлетенів з актуальних правових питань, організація та проведення круглих столів тощо).

На завершення слід відзначити, що в різних країнах світу на нормативно-правовому рівні закріплено різні підходи до обсягу правової допомоги, які надаються юридичними клініками при вищих навчальних закладах юридичного профілю. Зокрема, в Російській Федерації юридичні клініки є одними із учасників недержавної системи безоплатної юридичної допомоги та можуть надавати таку допомогу у виді правового консультування в усній та письмовій формі, складання заяв, скарг, клопотань та інших документів правового характеру, а також здійснювати правове інформування та правову просвіту населення [8]. В свою чергу, в Республіці Білорусь особи, які ведуть прийом малозабезпечених громадян в юридичних клініках, здійснюють правове інформування та консультування громадян з правових питань в усній формі, а також проводять профілактичну роботу з попередження правопорушень (виступи з правових питань в організаціях та колективах та ін) [9].

Висновки. Проблема надання безоплатної правової допомоги в Україні не може бути вирішена лише одними юридичними клініками, як і одноосібно іншими суб'єктами надання первинної та вторинної правової допомоги (органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, спеціалізованими установами, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатами тощо). Чим більше суб'єктів надаватимуть безоплатну правову допомогу в Україні, тим доступнішою вона буде для малозабезпечених верств населення нашої держави. Право кожного на правову допомогу, закріплене в Конституції України, може бути реалізоване лише через таку систему надання безоплатної правової допомоги в Україні, де вагоме місце посідають юридичні клініки при вищих навчальних закладах юридичного профілю.

В наукових колах існують думки про те, що включення юридичних клінік до переліку суб'єктів надання безоплатної правової допомоги у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» не зможе в достатній мірі врегулювати їхню діяль-

ність; про необхідність розробки та прийняття окремого нормативно-правового акту (наприклад, Закону України «Про юридичні клініки»); про доцільність наділення юридичних клінік лише правом надавати безоплатну первинну правову допомогу [10, с. 190].

Однак належне правове врегулювання діяльності юридичних клінік на законодавчому рівні як суб'єктів надання не лише первинної, але й вторинної правової допомоги, сприяло б не тільки реалізації права особи на безоплатну правову допомогу, але й надало можливість юридичним клінікам функціонувати на більш якісному рівні.

Список літератури:

1. Реєстр юридичних клінік України: офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: http://vk.com/topic-50279730_27886247. – Назва з екрану.
2. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45025. – Назва з екрану.
3. Кашковский В. С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление: вопросы теории и практики: дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. С. Кашковский. – Тамбов, 2009. – 200 с.
4. Панченко В. Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект): дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 215 с.
5. Невская О. В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О. В. Невская // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 23 – 26.
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. // Голос України – 2011 р. – № 122.
7. Дубчак Н. С. Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками / Н. С. Дубчак // Держава і право. – 2012. – № 56. – С. 73 – 78.
8. О бесплатной юридической помощи в Российской Федерации: Федеральный закон Российской Федерации от 21.11.2011 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: <http://www.rg.ru/2011/11/23/yurpomosh-dok.html>. – Назва з екрану.
9. О некоторых вопросах правового просвещения населения: Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь от 19.11.2010 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic04/text059.htm>. – Назва з екрану.
10. Савелова Ю. М. Юридична клініка як суб'єкт надання безоплатної правової допомоги. / Ю. М. Савелова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». – 2012. – Т. 1, № 20. – С. 187 – 190.

Лоджук М. Т. О формах правовой помощи в юридических клиниках Украины / М. Т. Лоджук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 1. – С. 82-90.

Исследованы виды правовых услуг, предоставляемые юридическими клиниками при высших учебных заведениях Украины юридического профиля малообеспеченным слоям населения, осуществлен анализ системы научных взглядов и разработок по этой проблематике. Выделены основные формы правовой помощи в юридических клиниках Украины, проведена их общетеоретическая характеристика. Сделан вывод о необходимости создания в Украине такой системы предоставления бесплатной правовой помощи, где важное место должны занимать юридические клиники.

Ключевые слова: правовая помощь, бесплатная первичная и вторичная правовая помощь, формы правовой помощи, правовые услуги, виды правовых услуг, юридическая клиника.